

Dilimizdeki *Sayın* Sözü Moğolcadan Alıntı Olabilir mi?

PROF. DR. ZEYNEP KORKMAZ

Alanındaki çalışmaları ile ün yapmış olan değerli meslektaşım Prof. Dr. Osman Sertkaya, *Türk Dili* dergisinin Eylül 2010 tarihli 705 numaralı sayısının 195-203 sayfaları arasında yer alan “Bay, Bayan, Bayın ve Sayın Kelimeleri Üzerine” başlıklı yazısında “bay”, “bayan” ve “bayın” kelimeleri üzerinde ilgi çekici değerlendirmeler yaptıktan sonra, *sayın* kelimesine geçerek (s. 201) bu kelimenin Sevan Nişanyan’ın *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü* adlı eseri ile (İstanbul 2002, s. 289/b) benim *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* (Ankara 2003, s. 101) adlı kitabımda ve bana dayanarak eski öğrencim Tuncer Gülensoy’un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, O-Z* (Ankara 2007, s. 745a) sözlüğünde **sa-y-(ı)n* biçiminde (< *say-* “saygı göstermek, değer vermek”) Türkçeye dayalı etimolojik açıklama yapıldığına işaret ederek bu üç görüşün de yanlış olduğunu dile getirmiştir. Sayın Sertkaya’ya göre, “*sayın* kelimesi, 1930’lu yıllarda türetilen yeni bir kelime değildir. Çünkü *sayın* kelimesi tarihî bir Moğolca kelimedir. Bu yüzden Türkçe metinlerde, dolayısıyla da Türkçe etimoloji sözlüklerinde yer almamıştır. 1930’lu yıllarda Doğu Türkçesi sözlüklerinden Türkçe zannedilerek derlenen bir kelimedir.” Sertkaya, bu görüşünü de araştırma ya da sözlük niteliğinde birkaç eserdeki bazı açıklamalara dayanarak açıklamaya çalışmıştır.

Biz bu konudaki kendi görüşümüzü açıklayıcı ölçülerle dile getirmeden önce, özellikle belirtmek isteriz ki bilimsel araştırma ve değerlendirmelerde, zaman zaman elbette çeşitli etkenlere bağlı bazı yanılgılar olabilir. Alanımızda bunun çeşitli örnekleri vardır. Değerli meslektaşımızın bu konuda yapmış olduğu açıklamalar, eğer tarafımızdan doyurucu bulunmuş olsaydı, bilimsel bir yanlışın düzeltilmesine aracı olduğu için kendisine teşekkürlerimizi sunmak isterdik. Sayın Sertkaya’nın “bay”, “bayan” ve “bayın” kelimeleri konusundaki değerli açıklamalarına olduğu gibi katılıyoruz. Ancak, *sayın* kelimesi ile ilgili açıklamalarını yeterli ve tatminkâr bulamadığımız için yine

Sertkaya'nın kendi verdiği bilgileri temel alarak ve buna bizim de eklediğimiz tanıklara dayanarak *sayın* "saygıdeğer, muhterem" kelimesinin Moğolcadan geçme bir söz değil, Türkçe kökenli bir söz olduğu görüşünü dile getirmek istiyoruz.

Konuyu iki alt bölüme ayırarak değerlendirmek uygun olacaktır. Birinci alt bölümde, Sayın Sertkaya'nın bu söz için ileri sürdüğü örneklerin tanıklayıcı ve doyurucu olup olmadığı hususuna işaret edilecek, ikinci alt bölümde de *sayın* (< *say-ın*) kelimesine kaynaklık eden *say-* fiilinin Türkçenin tarihî dönem eserlerinde ve sözlü kaynaklarda yer alan gelişmelerine ve uğradığı anlam dallanmalarına işaret edilecektir.

1. Sayın Sertkaya'nın açıklama yapmak ve konuya çözüm getirmek için başvurduğu eserlerden Gerhard Doerfer'in *Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar I (Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen)* (Wiesbaden 1963, §248, s. 371) adlı eserindeki **sagin* > *sayın*; XIII. yüzyıl tarihçisi Reşideddin'in *Camiüt'tevarih'*indeki *şāyin* ile Ferdinand D. Lessing'in *Mongolian-English Dictionary* (Bloomington, Indiana, 1973, s. 6601/b)'sindeki *sain* [*sayın*]; Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-edeb'*inin Moğolca bölümündeki *sayın* ve Sir Gerard Clauson tarafından yayımlanan Muhammed Mehdî Han'ın *Senglah A Persian Guide to the Turkish Language* vb. bir iki eser ile İbni Mühenna sözlüğünde geçen *sayın* sözü Moğolca olarak gösterilmiş ve bu sözlüklerin hepsinde de "gesund, gut, recht" (sağlıklı, iyi, doğru); "good" (iyi, güzel, hoş, becerikli, yetenekli, ehliyetli, sorunsuz veya tehlikesiz, rahatsızlık veya hastalıktan uzak) gibi aynı ya da birbirine yakın anlamlar ile verilmiştir. Ayrıca, kelimelerin altı dilden karşılığını veren *King Sözlüğü'*nde de bu kelimenin yukarıda sıralananlarda görüldüğü gibi, Türkçe karşılığı *yahşı*, Farsçası *nîku* "good, beautiful", Arapçası *el-ceyyid ve'l-zarîf* "good and fine" olarak verilmiştir.

Sayın Sertkaya'nın görüşüne tanık olarak sıraladığı bütün bu sözlüklerdeki örneklerde ve yapılan açıklamalarda görüldüğü üzere, *sayın* sözcüğü Moğolcadır. Gerhard Doerfer'in de belirttiği gibi Türkçe ad soylu *sağ* sözünün Moğolca +*n* eki alarak ve bu sözcüğün temel anlamına yakın bir semantik kaynaşmaya uğrayarak yukarıda belirtilen birbirine çok yakın anlamlardaki bir sıfatı oluşturmuştur. Buna bir itirazımız yoktur. Aynen katılıyoruz. Ancak, sırf bu şekil benzerliği dolayısıyla Moğolcada "sağ, sağlıklı, güzel, iyi" anlamlarına gelen *sayın* sıfatı ile Türkçede şahıslar için bir saygı ifadesi veren ve "saygıdeğer, muhterem" anlamına gelen ve *say-* fiilinden türetilen *say-ın*

sözünü aynı potaya koyarak *sayın*'ın Moğolcadan geçtiğini iddia edemeyiz. Çünkü bir sözcüğün yapısı için öncelikle o sözcüğün ses bilgisi, şekil bilgisi ve anlam bilimi ölçütlerine (kriterlerine) vurularak iddiayı tanıklayıcı bir sonuca ulaşılması gerekir. Bu ölçü yine sebebi bilinen bazı istisnai durumlar dışında şaşmaz bir dil bilimi gerçeğidir. Diyelim ki Türkçe *sağ* sözü Moğolcaya geçerek ve *+n* ekiyle genişletilerek *sağ+in > sayın* biçimini almıştır. Ancak, böyle bir gelişme ile oluşan *sayın* kelimesinde, genel olarak yukarıda sıralanan anlamlarda görüldüğü üzere, hep kelime kökenini oluşturan *sağ* sözündeki “sağ” anlamı ile bağlantılı birer yeni anlam değerleri ve gelişmeleri yer almıştır. Bu bakımdan *sağ* kelimesinden nasıl olup da “saygıdeğer” anlamındaki *sayın* kelimesinin çıktığı açıklamasız ve dayanaksız kalmıştır. Görülüyor ki Sayın Sertkaya, yalnızca kelimenin ses yapısı ve şekil benzerliği üzerinde durmuştur.

Bir kelime kökünden ekler yardımı ile oluşturulan yeni bir kelime veya kelimelerde, mutlaka kökün anlamına dayanan bir ilişkinin bulunması gerekir. Eğer böyle bir ilişki kurulamazsa, elbette ortaya atılan görüş de sakatlanır. Bu nedenle, Sayın Sertkaya'nın görüşüne temel oluşturan kaynaklardan aktardığı örneklerin hiçbirinde de “saygıdeğer, muhterem” anlamı yoktur. Tek bir istisna, Şeyh Süleyman Efendi'nin İstanbul'da yayımlanan *Lûgat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî* adlı sözlüğüdür (İstanbul 1298-1881). Bu sözlükte “iyi, hub” anlamı yanında “hürmetli, mümtaz” anlamının da yer almış olması, herhâlde Osmanlıcadaki *say-* “saygı göstermek” fiilinden geçmiş bir anlam bulaşması olmalıdır.

2. Şimdi gelelim *say-* fiilinden oluşan *sayın* kelimesinin açıklamasına:

Bize göre *sayın* kelimesinin kaynaklandığı kök *say-* fiilidir. Bu kök ilkin “saymak, sayıya vurmak, sıraya koymak” gibi birbirine yakın anlamlar ile ta Eski Türkçeden beri bilinen bir şekildir. *Sa-* “saymak” kökünden *sa-y-* biçiminde genişletilen ve fiilden türetilmiş bir isim olarak *san < sa-n* “sayı”, isimden türetilmiş bir fiil olarak da *san+a-* “saymak” biçimi ile görülmektedir. Hatta *sa-* fiilinden genişletilmiş *sak-ış*, *sa-ğ-ış* ve *ñ/g* nöbetleşmesi ile oluşan *sa-ñ-ış* biçimlerinde birbirine koşut eş anlamlı “sayma, sayı” sözleri de oluşmuştur (Gabain 1974: 361; Akalın 1988: 292; Tekin 2003: §120). Daha bu dönemde bile anlam dallanması yolu ile temel kelimeler arasında bazı anlam kaymaları meydana geldiği için, bizce, ET, “düşünmek” anlamındaki *sakin-* “zihinde öyle saymak, öyle kabullenmek” fiili de bundan türemiş olan *sakin-ç* (< *sakin-ç*) “düşünce” adı da böyle bir anlam kayması ile oluşmuş olmalıdır.

Burada asıl konumuz *sa-* / *sa-y-* fiillerinin ilk anlamları olmadığı için bu konuya, tarihî gelişme koşulları açısından fazla yer vermek istemiyoruz. Yalnız belirtmek isteriz ki *say-* “sayı saymak, hesap yapmak, hesaba katmak” fiili, *Divanü Lugati't-Türk*, *Kutadgu Bilig* ve *Kur'an Tercümesi* gibi Karahanlı dönemi (Taş 2009: 164 *sakış*; Ata: 2004-601); *Kıyasü'l Enbiya* ve *Nehcü'l-Feradis* gibi Harezmi Dönemi eserlerinde de bu anlamını korumuş ve aynı anlamla Doğu ve Batı Türk lehçeleri yoluyla günümüze kadar da uzanagelmıştır. Nitekim *Divanü Lugati't-Türk*'te de tıpkı Uygurcada olduğu gibi *sa-* “saymak”, *sak-* (Atalay yay. C. I, 85-5), *sa-n-* (C. II, 28-13), *san+a-* (C. III, 274-9, 11) fiilleri hep “saymak” anlamı ile kullanılmıştır: *sa-dı nengni*; *er koyuğ sadı* “adam koyunu saydı (C. III, 244-16), *yoğa san-dı* “yok saydı” gibi.

Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabguzî'nin *Kıyasü'l-Enbiya* (Peygamberler Kıssası)'sında *sayın* (< *sa-y-ın*) “sayı, adet” anlamıyla geçer: *Mevlî Tealâ tegme sûre sayın* “her bir sure sayısınca” *ferište iddi, kötere bilmediler* vb. (Ata 1997: 119r -19, 21; II Dizin s. 541). *Nehcü'l-Feradis* (Uştmahların Açık Yolu)'te: *san* (< *sa-n*) “sayı, hesap” anlamındadır (Ata 1998: 360) vb.

14

Bu fiil XIII-XV. yüzyıllar arasındaki Kıpçak ya da Kıpçak-Oğuz karışımı sözlüklerde de yer almıştır. Abu Hayyan'ın *Kitâb al-İdrak li- Lisân al-Atrak* (Caferoğlu yay., 1931)'inde *sa-* ve *say-* fiilleri görülüyor. *Ettuhfetü'z Zekiyye* (TDK Yay. 1945)'de ise *say-* ve *sana-* biçimlerinde geçiyor. Hatta, Radloff sözlüğü aracılığı ile *sana-* biçiminin Çağ., Kırg, Kaz., Kary., Alt., Tel., Leb., Şor lehçelerindeki varlığına da işaret ediliyor.

İbnü Mühenna Lûgati (A. Batlal, TDK Yay., 1997)'nda *sa-* şeklinde ve “saymak” anlamı ile verilmiştir (s. 58). Ayrıca *sa-* şeklini Abu Hayyan'da bulunduğu da işaret edilmiştir.

Görülüyor ki *say-* fiili Eski ve Orta Türkçenin bilinen önemli kaynaklarında genellikle birbirine yakın şekillerde ve “saymak, sayı saymak” anlamlarıyla kullanılagelmıştır. Ancak, eldeki metinlere ve sözlüklere göre, gerek Orta Asya kesiminde gerek XIII. yüzyıldan başlayarak Orta Asya'dan batıya, İran üzerinden Anadolu ve çevresindeki ülkelere uzanan göçlerin oluşturduğu Güney-Batı Türk lehçeleri grubunda ve özellikle bu grubun ana temsilcisi olan Eski Anadolu Türkçesinde anlam dallanması yoluyla yeni anlamda bazı şekillerin oluştuğu göze çarpıyor.

Bilindiği gibi, anlam değişmesine yol açan gelişmeler daha çok somut kavram ve anlamdan soyut bir anlam ve kavrama yönelme biçimindedir.

Çünkü, dildeki söz varlıkları önce gözle görülür, elle tutulur somut kavramlara karşılık olurlar. Daha sonra bu kavramların çeşitli belirti ve özelliklerinin insanın zihin mekanizmasına yansması ve orada işlenmesi yoluyla, bu somut kavramlar, soyut kavramların anlatımına da yarar duruma gelirler. Bu görüş, dil bilimcilerin genel olarak benimsedikleri bir görüştür (ayrıntı için Aksan 1965: 172). Bir dilde ve özellikle Türkçede, belirli ve az sayıda kök oluşumundaki kelimelerden bu kökle bağlantılı başka anlamlarda yeni yeni sözlerin yaratılabilmesi de ya türetme ekleri dediğimiz ekler yardımı ile gerçekleştirilmiş yahut da anlam dallanması (polysémie, Vieldeutigkeit) veya mecazlı kullanımlar yolu ile aynı kelimenin değişik anlamlar kazanması ile ortaya çıkmıştır. Söz gelişi somut bir anlam taşıyan *yol* kelimesinin zamanla insan zihnindeki benzetme ve uyarılma ile “yol aramak”, “yolunu bulmak”, “yol göstermek”, sözlerinde olduğu gibi “araç, çare” anlamlarıyla kullanılmış olması, anlamca böyle bir soyutlaşmanın ürünüdür. *Yol* sözü daha sonraki gelişmelerle “düzen, gereken oluşum, davranış, hareket tarzı, sistem, maksat” gibi ikincil anlamlar da kazanmıştır (Aksan 1965: 174). Görülüyor ki somut kavramların zihne geçişi, somut düşünce ile soyut düşünce arasında mantıklı bir bağ kurmaktadır. Bu bağlantı dolayısıyla ve anlam kayması ya da mecazlı kullanımlar yoluyla, anlam dallanması dediğimiz olaylar gerçekleşmekte ve dilimizde eskisinden farklı fakat onlarla köken bağlantısı bulunan yeni anlamda sözler ortaya çıkmaktadır. İşte *say-* “sayı saymak, sıralamak” anlamını taşıyan bu somut kavramın zihinde sıraya koymak, sıra dışı bırakmamak = değer vermek, saygı göstermek vb. anlamlarda yeni bir kavrama karşılık olması da böyle bir gelişmenin sonucudur.

Dilimizin Eski Anadolu Türkçesi dönemini temsil eden eserlerinde bu gelişim ve değişimin izlerini taşıyan örnekler yer almıştır. Gerçi *say-* fiili esas anlamını bu dönemde de sürdürülmüştür. XIII. yüzyıl eseri olan *Çarhnâme*'de *san-* ve *say-* biçimleri ile (Mansuroğlu 1956: II - 30, 86), XIV. yüzyıl eseri olan *Kelile ve Dimne*'de *sağış* “sayı” (Zajazkowski 1937; 39, 4-5) biçimi ile isim olarak görülmektedir. A. Zajazkowski, bu şeklin *Rebap-nâme* ve *Süheyl ü Nevbahar* ile *Ferhengnâme*'de de yer aldığına işaret etmiştir. *Sağış* kelimesi “hesap, adet, sayı” anlamları ile XV. yüzyıl eseri olan *Işknâme*'de de görülmektedir. (Yüksel 1965: 274). Bunun yanında *sağış* adı bir de *+la-* ekiyle genişletilerek *sağış+la-* fiilini oluşturmuştur ve anlamca “hesaplamak, saymak” anlamı dışında “ad-detmek, öyle saymak, öyle kabullenmek” gibi yeni bir anlam değişmesine de uğramıştır:

Nebînüñ yüzi suyına bağışla

Suçı çok lûtf (idüip) aza sağışla (Yüksel 1965: 16-172. by.);

Ne kim lûtf idi anı işlediñ sen

Beni kadaş gibi sağışladıñ sen (Yüksel 1965, 184-5273. by) vb.

Öte yandan eskiden beri süregelen *say-* fiilinin de yeni bir anlam gelişmesi ile “bedel tutmak, öyle kabullenmek, öyle değerlendirmek anlamı ile kullanıldığı da görülmektedir. Hoca Mes’ud’un *Süheyl ü Nevbahar*’ında:

Eger nitdügüñ bilir iseñ şehâ

Hakîkatte bana sayarsın baha (Dilçin 1991: 140-3167. by);

Baha şaymaduñ ahiri şatasın

Ucuz bulduñ(u) yabana atasın (Dilçin 1991: 412, 3194. by., s. 633)

Dede Korkut Kitabı’nda da hem daha önce üzerinde durulan *şağış* “sayı, hesap, adet, sayım, sayış” ismi hem de *say-* fiili yer almakta ve bu fiil “saymak” anlamı dışında yine “öyle kabullenmek, öyle addetmek” anlamını da taşımaktadır.

Otuz biñ yağı gördüm ise ona saydım (on olarak kabullendim),

Kırk biñ er yağı gördüm ise kıya bağıdım (Ergin 1963: 277-3)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bu anlamdaki *say-* fiilinin epey örneği vardır: *Ölülerden şaydı* “kabul etti” *bedenlerinde rûhları var-i ken* (Toparlı: *Enfesü’l Cevahir*: 31a);

Tâbût eydür şayma “hesaba katma, dikkate alma” *benüm sözümi*

Saña vireyim bu dem ben kızımı (Kökten: *Mesnevî* 45a 1);

Her bir gününü biñ yıla say, belki her gününü

Her sâatinde lezzetine şad hezar kıl (Tezcan, *Ahmed-i Dâî Div.*, 17) vb.

Eski Anadolu Türkçesindeki ağız ayrılıkları dolayısıyla *sa-* “düşünmek”, *sa-n-* “sanmak, öyle saymak, şüphe etmek” fiillerinin *san-u* “sanma, şüphe, *sanu san-* “hayal kurmak, boşuna ümit bağlamak”, *san+lu* “niyetli, dilekli” gibi örnekleri de görülür. *Sa-* kökünden *-n-*, *-n* ekleri ile türetilmiş fiil ve isim şekilleri de yer almaktadır.

Pür ta âssub pür kuduretdür özi

Pes ta’assubdan şanur “düşünür, tasavvur eder” *toğrı sözi* (Akar, *Miraçn.* 3b-15)

¹ Örneklerin verildiği eserlerde yayın yılı gösterilmeyenler *Tarama Sözlüğü* için 1990-2000 yılları arasında taranıp da TDK’da daha arşiv malzemesi olarak saklanan yayımlanmamış fişlerden alınan örneklerdir.

Mu'cize şandı ol istidrādını

Başına geydi dalâlet tâcını (Hamzavi, Hamzaname: 14a-2)

Her gören sanur ki bir meh düzilmişdür müşk-sây ola (Uruç Bey, *Tevârih-i Ali Osman*: 13/b);

Kimi sevsen beş on gün usanursun

İ miskîn sen senî âdem şanursun (Diyarbakırlı Halilî: Gazelleri 19a);

Cemî halka eyü şanlı “niyetli, maksatlı” adl ve dâd ıssı pâdşahdı

Ne ası eyleyiser sanu sanmak (Âşıkpaşa Zade Tarihi: 115) vb.

Genellikle zarf olarak kullanılan ve günümüze kadar uzanmış olan *sanki* (< *sa-n* + *Far. ki*) “gerçekte olmayıp öyle sayılan” sözü de *Hatta görünmez bir delikten biri sanki bakıyor* (Türkçe Sözlük: 1698: Refik Halit Karay) örneğinde görüldüğü gibi böyle bir anlam değişme ve gelişmesinin ürünüdür.

3. Şimdiye kadar yapılan kısa açıklamalardan anlaşılmaktadır ki toplumdaki sosyal, kültürel ihtiyaçların gerekli kıldığı gelişmelere ayak uydurabilmek için dil de kendi yapısal işleyişinin imkân verdiği değişim ve şekillenmelerden geçerek somuttan soyuta doğru yol alan yeni yeni kavram ve anlamlar yaratmaktadır. İşte dilimizin bu yöndeki yaratıcılığının ürünü olan bir söz de burada tartışma konusu ettiğimiz *sayın* “saygıdeğer, hürmetli” sözünün kökeni durumundaki *say-* fiilinin bu kuruluşla ilgili anlamıdır.

Say- fiili tarihî gelişme süreçleri içinde bir yandan yukarıda belirttiğimiz değişik anlamları kazanırken bir yandan da yine anlam dallanması ve mecazlı kullanım yoluyla *say-* “sıraya dâhil etmek, sıra dışı bırakmamak = değer vermek” anlamını kazanmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde fiilin bu anlamla kullanıldığı yerler de vardır. XV. yüzyıl şairlerinden Mehmed’in *Işknâme*’sinde:

Hümayı saymaduñ bir serçeye sen

Süleymân olmaduñ karıncaya sen (Yüksel: 29-2866 by.) “Hazreti Süleyman bir karıncayı bile incitmekten çekindiği hâlde, (sen) başına konan devlet kuşuna bir serçe kadar bile değer vermedin”; Şeyhî *Divanı*’nda:

Hüsn ü lutfuñ güllerin bir şemme hâke saymaya

Hâk-i pâyı şemmesi ger Şeyhî’ye ihsan ola (s. 72 TDK Arşiv fişleri) “Ayak toprağının bir zerresi bile Şeyhî’ye ihsan olacaksa, senin güzellik ve lutuf gülünün bir defacık koklanması da toprak gibi değersiz sayılmamalıdır.”

Sultanlar için ki girdi yola,

Saymadı cihânı nim pula (İbrahim Balî, *Hikmetnâme* 72: TDK Arşiv fişleri)
“Sultanlar için yola koyuldu ama, cihana yarım pul kadar bile değer vermedi”;

Ol kişi kim kendi kavlin sıya

Ademîler anı hayvandan saya (TTS: V, 3350) “Kendi sözünü tutmayan bir kimseye insanlar hayvan değeri verirler, onu hayvandan sayarlar.” (TTS V: 3351 *Yahya Bey Div.*);

Ağırlıkta çöpe saymazdı dağı

Delerdi oturduğu yeri ayağı (TTS, V, 3351: Şehv. Ter.). Bu beyitteki *çöpe saymak* deyiminde “ağırlıkta bir çöp değerinde bile tutmamak” anlamındadır. *Kadı Burhaneddin Divanı*’nda “hiç değer vermemek” anlamıyla *hiçe say-* şekli de geçmektedir:

Nice tevbe eylemişler sıdkıla

Dünye mülkin saymayuban bir kıla (*Kâmilü't-ta'bir* 118/b) “Dünya malına kıl kadar değer vermeyerek içtenlikle tövbe etmişler”.

18

Ol cân ki çün hayâl ol bilüñ kılıyile

Görülse nokta agzuñ sen anı hiçe say (Ergin 1980: 69-124) vb.

Cihân haksuz kuru bir ad u sandır

Bunuñ varlığı var dimek yalandur

(TDK Arşivi) beytinde görüldüğü gibi bu dönem metinlerinde *say-* “değer vermek” sözü yanında *san* “ün, şan, şöret” sözüne de rastlanmaktadır. Bu söz eş anlamlı *ad san* biçimiyle de kullanılmıştır. *Ad san et-* de “şan, şeref kazanmak” anlamındadır (TTS, II-700).

Yukarıda sıralanan örneklerde görüldüğü üzere, *say-* fiilinin “değer vermek, değerli tutmak” anlamları, ona “saygı göstermek, saygılı davranmak” anlamını da kazandırmıştır.

Gerçi Osmanlı sözlükleri genellikle Arapçadan Türkçeye, Farsçadan Türkçeye karşılıklar niteliğinde olduğu için bu sözlüklerde Türkçe kökenli öteki kelimeler gibi *say-* fiilini de bulamayız. Ancak, sözlükçülükte yeni bir anlayışa yer veren Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*’sinde Arapça, Farsça sözler gibi Türkçe sözlere de yer vermiştir. Bu sözlükte yer alan ve *san* adından kurulan *san+a-* fiili: 1. Saymak, saygı etmek, hürmet ve itibar eylemek: *insan kendinden büyüğünü sanamalıdır*; 2. Hürmet yollu istihza etmek, eğlenmek an-

lamalarını taşımaktadır (Yavuzarslan: 1029). *Say-* fiilinde ise bizim yukarıda açıklamaya çalıştığımız anlamlar da dâhil olmak üzere yedi ayrı anlam verilmiştir. Bunlardan üçüncüsü: 3. ad ve itibar etmek, 4. makbul ve muteber tutmak, 5. hürmet ve riayet etmek: *Gençler daima ihtiyarları saymalıldır* gibi anlamlara gelmektedir.

Say- fiili *Türkçe Sözlük* dâhil bugün bütün sözlüklerde “saygı göstermek, hürmet etmek” anlamı ile de yer almış bulunmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine uzanan bu anlam gelişmesi yanında, *say-* fiili “saygı göstermek” anlamı ile konuşma dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında da boy göstermiştir. *Sev beni seveyim seni; say beni sayayım seni* gibi deyimler böyle bir gelişmenin ürünüdür. Ayrıca, *say-* fiilinden türetilen *saygı* (< *say-gı*) adı, dilimizde Dil Devrimi’nden önce de kullanılagelen sözlere aittir.

Anadolu’nun Konya ağızında *saygı* “düşünce, hürmet” anlamlarına geldiği gibi (Refet Hamit Zübeyir 1922: 330), Ankara ağızında *sayınsı-* (*say-ınsı-*) da “saymak, itibar etmek” anlamı ile verilmiştir: *sayımsınıyor kendi bildiğine gidiyor* gibi (göst.y.). *Türkiye’de Halk Ağızından Söz Derleme Sözlüğü*’nde (Samsun-Çarşamba) *sayar* (< *say-ar*) “kendinden çekinilen, sayılan kimse” anlamındadır: *sayarın var da o yoldan onun için mi geçmiyorsun?* (C. X: 1492). *Sayımsa-* (< *say-ım+sa-*), *say-ınsa-* (< *say-ın+sa-*) ve *sayla-* (Gelibolu, Bolu, Niğde vb. ağızları) fiilleri “önemsemek, saymak” anlamları ile verilmiştir. Bu söz Susurluk ağızında *sayınsı-*, Tokat, Bozan, Eskişehir ağızlarında *sayla-* şekillindedir. Bunlar yanında Simav-Kütahya ağızında *saysın-* “büyüğünü küçüğünü tanımak”; Sivas, Niksar-Tokat’ta *sana-* (san+a-) “hürmet etmek, saygı göstermek” anlamlarındadır.

Görülüyor ki *say-* fiili “saygı göstermek” anlamıyla dilimizde Eski Anadolu Türkçesi Döneminden beri yerleşmiş bir sözdür. Cumhuriyet Dönemindeki dili özleştirme çalışmaları sırasında, önce dilin kendi kaynaklarına yönelinmiş; *Türkiye’de Halk Ağızlarından Söz Derleme* dergileri ile *Derleme Sözlükleri* ve *Tarım Sözlükleri* bu amaçla hazırlanmış olan sözlüklerdir. Bizce, *sayın* “saygıdeğer, hürmete layık” kelimesi bu temelden hareket edilerek türetilmiştir.

4. *Sayın* (< *say-ın*) sözündeki *-in* ekine gelince:

Türkçede ta Eski Türkçe Döneminden beri fiilden *-in* eki ile türetilmiş isimler (bazen de sıfatlar) yer almıştır; Köktürk ve Uygur metinlerinde *bulun* “tutsak, esir” < *bul-* “elde etmek, ele geçirmek”; *kıym* “ceza” < *kıy-* “cezalan-

dırmak”, *kelin* “gelin” < *kel-* “gelmek”, *tirin* “kalabalık, cemaat” < *tir-* “toplamak”, *tügün* “dügün” < *tüg-* “dügümlemek”, *yalın* “alev” < *yal-* alevlenmek, *san* “sayı” < *sa-* “saymak”, *örgin* “hakan otağı, saray, konak” < *örgi-* “yükseltmek, kurmak vb. (Tekin 2003: 92, §212; Gabain 1974: 73} 124). *Divanü Lugatit-Türk*’te bunlara koştut *akın* “sel” (< *ak-ın*), *boğ-um* “boğum”, *tol-ım* “dolu” (tolun ay), *yığ-ın* “yığın” (Nalbant 2008: 134, §22.31) vb. örnekler görülür.

Bu ek, Eski Anadolu Türkçesi yolu ile günümüz Türkiye Türkçesine kadar da uzanmıştır. Dilimizdeki *akın* “akın”, (< *ak-*), *büt-ün* (< *büt-*), *ekin* (< *ek-*), *gelin* (< *gel-*), *kesin* (< *kes-*), *sökün* (< *sök-*), *tütün* (< *tüt-*), *yığın* (< *yığ-*), *yoğun* (< *yoğ-*) “yoğunlaştırmak” gibi.

Tolun ay/ dolun ay (< *tol-*), *yakın* (< *yak-*) “yaklaşmak” örneklerinde görüldüğü üzere, bu ekle türetilmiş sıfatlar da vardır. Bu nedenle Türkiye Türkçesindeki *sayın* sıfatının Moğolcadan geçme bir kelime olduğu düşünülemez.

Türkçeyi özleştirmek ve dilimizdeki yabancı sözlere Türkçe karşılıklar bulmak amacı ile işe koyulmuş olan ekip (1930’lu yıllarda), *Türkiye’de Halk Ağızlarından Söz Derleme* dergilerini ve *Tarama Sözlükleri*’ni hazırlayarak önce kendi lehçemizin yazılı ve sözlü kaynaklarına başvurmuştur. Aradıklarını bu kaynaklarda bulamayınca da anlamca bilinen sözleri temel alarak kelime türetme yoluna başvurmuşlardır. Eğer bu yollar yeterli olmamışsa o zaman da Doğu Türkçesi sözlüklerinden yararlanmışlardır.

Sonuç:

1. *sa-/ sa-y-* fiili Eski Türkçe Döneminden beri metinlerde “saymak, sayı saymak, sıraya koymak” anlamları ile kullanılarak günümüze kadar gelmiş yaygın bir Türkçe fiildir.

2. Bu fiil, tarihî gelişme dönem ve süreçlerinde, anlam dallanması ve mecazlı kullanımlar yolu ile esas fiille anlam bağlantısı olan daha başka anlamlar da kazanmıştır.

3. Bunlardan biri de *say-* “sıraya koymak, sıra dışı bırakmamak” yani değer vermek anlamındaki *say-* fiilidir.

4. Bu fiil daha Eski Anadolu Türkçesinden başlayarak Oğuz kolunda yaygın bir kullanım kazanmış; bu yaygınlık günümüz Türkiye Türkçesi yazı ve konuşma dili ile ağızlara kadar uzanmıştır.

5. 1930’lu yılların dili özleştirme çalışmaları sürecinde, halk ağızlarından derlenmiş sözler ile tarihî dönem metinlerinden taranmış Türkçe sözlere de ağırlık verilmiştir. *Derleme Dergisi*, *Derleme Sözlükleri* ve *Tarama Sözlükleri*

bu amaca hizmet eden çalışma ürünleridir.

6. *Saygı* (< *say-gı*), *saygı göstermek* sözlerinde olduğu gibi, *say-* fiilinin çok bilinen, anlamı açık bir Türkçe söz olması, bundan yeni kelimeler türetme yolu ile *sayın* (< *say-ın*) kelimesinin de yapılmasına yol açmıştır.

7. Yukarıda belirtildiği üzere, dilimizde Eski Türkçe Döneminden beri -°n eki ile fiilden türetilmiş birçok kelime bulunduğu gibi, Türkiye Türkçesinde de bu kuruluşa örneklik edecek *akın*, *bütün*, *ekin*, *gelin*, *tütün*, *yakın*, *yığın* gibi isim ve sıfatlar vardır. Bunlara bakarak 1930'lu yıllarda ve sonrasında *basın*, *yayın*, *dizin*, *esin* vb. yeni türetmeler de yapılmıştır. Bizce, *sayın* sıfatı da (< *say-ın*) “saygı göstermek” anlamındaki *say-* fiilinden -n eki ile türetilmiş Türkçe bir kelimedir. Bu nedenle bu sıfatın şekil benzerliği dışında anlamca, *sayın* ile hiçbir bağlantısı olmayan Moğ. *sağ+in* > *sayın* “sağ, sağlık, iyi, güzel” anlamındaki kelime ile karıştırılmaması gerektiği görüşündeyiz.

8. Sayın Sertkaya'nın kendi görüşüne destek olmak üzere başvurduğu rahmetli hocamız T. Banguoğlu'ndan aktardığı *Bay*, *Bayan* ve *Bayın* kelimeleri ile ilgili hatırası elbette doğrudur. T. Banguolu, uzunca bir süre AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bize de hocalık yaptığı için bu nitelikteki hatıralar bizce de bilinmektedir. Bana dilde uzmanlaşma sevgisini aşıl原因an da bu hocamızdır.

Türkçeleştirme çalışmalarının daha emekleme niteliğindeki başlangıç döneminde, bilimsel temelde eğitim almış elemanlar bir ikiyi aşmadığı için bu türlü yanlışlıklar olmuştur. Hatta, yalnız bu dönemde değil, daha sonraki yılların “arı Türkçe” diye adlandırılan geçici bir dönemde de amatörlerce bu türlü bazı yanlışlar yapılmıştır. Biz de bilim dışı bu yanlışlara karşı bazı yazılar yazmış ve itiraz etmişizdir. Ancak, *sayın* kelimesini bunlar arasına katmak doğru değildir. Çünkü kuruluşu doğrudur. Esasen, Banguoğlu hocamız da, Sertkaya'nın aktardığı hatıraya *sayın* sözünü dâhil etmemiş ve *Türkçenin Grameri* adlı eserinde (TDK Yay. Ankara 1991)'de -n eki ile türetilmiş *ak-ın*, *diz-in*, *es-in*, *ış-ın*, *tüt-ün*, *yal-ın* gibi eski ve yeni adlar ile *bütün*, *dol-un*, *sat-ın* (< *sat-kun*) sıfatları yanında *sayın* (< *say-gın*) sıfatına da yer vermiştir (age. S. 225, 256, §222).

9. Belirtilen bütün bu nedenlerle Sayın Sertkaya'nın görüşüne katılmıyor ve *sayın* sözünün Moğolcadan geçme bir söz değil, Türkçe bir söz olduğu görüşünü benimsiyoruz.

Kaynakça:

- Akalın, Mehmet (çev.) (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Aksan, Doğan (1965), "Türk Anlam Bilimine Giriş- Anlam Değişmeleri", *TDAY-Belleten*, s.167-184.
- Aksoy, Ömer Asım (1946), *Gaziantep Ağzı III- Sözlük ve Kullanılmayan Kelimeler*, TDK Yay., İstanbul 1946.
- Ata, Aysu (1997), *Nāsīrūd-Din bin Burhānū'd Dīn Rabguzī, Kısasü'l-Enbiya (Peygamberler Kısası)*, TDK Yay., Ankara.
- _____ (1998), *Nehcū'l- Ferādis III (Uştmağlarning Açuk Yolu)*, TDK Yay., Ankara.
- _____ (2004), *Karahanlı Türkçesi- Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası)*, TDK Yay., Ankara.
- Atalay, Besim 1939-1943 (I-IV), Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi*, TDK Yay., Ankara.
- _____ (çev.) (1945), *Ettuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't- Türkiyye*, TDK Yay., İstanbul.
- 22 Banguoğlu, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Battal, Abdullah (1997), *İbni Muhennâ Lûgati*, TDK Yay., Ankara.
- Brockelmann, C. (1954), *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiems*, Leiden, Brill Yay.
- Çağatay, Saadet (1942), "Uygurcada Hendiadyoinler", *AÜ, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, S. I, s. 97-144.
- Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- _____ (1991), *Mes'ud bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahar*, (İnceleme-Metin-Sözlük), TDK yay., Ankara.
- Doğan, Enfes (2011), *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi*, Mavi Yay., İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1963), *Dede Korkut Kitabı II*, İndeks-Gramer, TDK Yay., Ankara.
- _____ (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İst., Üniv., Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Gabain, Annamaria von (1974), *Alttürkische Grammatik*, Wiesbaden Otto Harrasowitz.

- Zübeyir, Hamit - Refet İshak (1922), *Ana Dilden Derlemeler*, İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (1973), Sadru'd-din Şeyhoğlu, *Marzubān-nāme Tercümesi*, AÜ, DTCF Yay.
- Mansuroğlu, Mecdut Ahmet Fakih (1956), *Çarhname*, İst. Üniv., Edeb. Fak. Yay.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2008), *Divānū Lugātī't-Türk Grameri I*, İstanbul.
- Räsänen, Marti (1969), *Versuch eines Etymologischen, Wörterbuch der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- Tanuklarıyla Tarama Sözlüğü 2*, TDK Yay., Ankara 1953.
- Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1971.
- Taş, İbrahim (2009), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, TDK Yay., Ankara.
- Tekin, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul.
- Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi X (S-T)*, Ankara 1979.
- Yavuzarslan, Paşa (2010), Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, TDK Yay., Ankara.
- Yüksel, Sedit (1965), Mehmed, *İşk-name*.
- Zajackowski, Ananjasz (1937), *Studia Nad Jezyhkiem Staroosmanskim Études sur la Langue Vielle-Osmanlie, Krakov.*